

ԲԱՆԵՍՈՒՐԵԱՆՆԵՐ

ԱՆԱՆԻԱ ՀԱԿԱԹՈՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

1201-1211 (1223 թ.)

Սերաստիոյ Ս. Նշան վանքին վանահայր և Սերաստիոյ առաջնորդ Յովհաննէս եպիսկոպոս Սերաստացի (+ 1830) գրած է Սերաստիոյ պատմութիւն մը, սկսեալ 11րդ դարէն մինչև 1811: Այս պատմութեան ձեռագիրներէն մէկը կը գտնուի Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց մատենադարանը, թիւ 3246: Ղեւնդ վ. Փիր-դալէմեան այս պատմութիւնէն ընդարձակ հատուածներ քաղած է, որոնք հրատարակուած են Գիւտ աւագ քահանայ Աղան-հանցի Իլլան Հայոց Պատմութեան Հարգին Ժ հատորին մէջ (էջ 383-438):

Յովհաննէս Սերաստացի կը գրէ թէ 1186 ին Սերաստիոյ Պատկ կամ Սահակ եպիսկոպոսին յաջորդած է Անանիոս⁽¹⁾. «այլ երեւելի եւ վնասեմ, սիրելի եւ հանդ յաշո մեծամեծաց եւ փոքունց» (էջ 27, և Իլլան Հայոց Պատմութեան, Ժ, էջ 387):

Իրականութեան մէջ Յովհաննէս Սերաստացի Անանիոսի մասին սե է յիշատակութիւն չէ գտած Ս. Նշանի զիտանական թուղթերուն կամ իրեն մատչելի ձեռագրական յիշատակարաններուն մէջ: Ինչ որ գրած է անոր մասին, քաղուած է Չամչեանի պատմութիւնէն, իսկ ինչ որ իր կողմէ աւելցուցած է Չամչեանի վրայ յերիւրածոյ է:

1. — Անանիոս Սերաստիոյ եպիսկոպոսներուն առաջինն է որուն մասին ընդարձակ տեղեկութիւններ հասած են մեզի մ'չ իրրե առաջնորդ այլ իրրե հակաթոռ կաթողիկոս:

(1) Այս անունը կիրակոս Դանձակեցիի և 1223 ի յիշատակարանին մէջ՝ Անանի, 1261 ի յիշատակարանին մէջ՝ Անանէ, 1263 ի յիշատակարանին մէջ՝ Անանիա, 1211 ի յիշատակարանին և Դաւիթ Բագրիշեցիի (17րդ դար) (Վ. Ա. Հակոբյան, Մանր ժամանակագրություններ, 2, էջ 342) մէջ՝ Անանի:

1193 ին Սիսի մէջ վախճանեցաւ Գրիգոր Դ. Տղայ կաթողիկոսը, Անոր յաջորդութեան թեկնածու էին Պահլաւունի եպիսկոպոսներուն երկուսէն՝ Գրիգոր Ապիրատ, չուրջ 70 տարեկան, Տարսնի եպիսկոպոս Ներսէս Լամբրոնացի⁽²⁾, 40 տարեկան, որուն համակիր չէր արեւելեան կղերը⁽³⁾, Սիսի արքեպիսկոպոս Յովհաննէս և Սերաստիոյ արքեպիսկոպոս Անանիոս, որ ինքզինք Պատրիարք Գեորգեոս կաթողիկոսին ազգական կը յայտարարէր: Կիլիկիոյ զահակալը Լեւոն՝ կաթողիկոս ընտրել տաւ երիտասարդ Գրիգորեպիսկոպոս մը, որ Գրիգոր Դ. Տղային քննորդին էր և պատմութեան մէջ ծանօթ է Գահակէժ կամ Քարալէժ մակդիրով: Լեւոն այս ընտրութիւնը կատարեց թէ՛ զահալցում տալու համար արեւելեան կղերին, որ անոր թեկնածութիւնը կը պաշտպանէր և թէ՛ սրովհետեւ Գրիգոր մերձաւոր ազգական էր Գրիգոր Ապիրատի և Գրիգոր Լամբրոնացիի, որով կը յաւատարեւեմեան կղերն ալ զահալցուցած ըլլալ:

Գրիգոր Քարալէժի մրցակից քաղմութիւ նախանձառ եպիսկոպոսներ զայն զրպարանցին և ստալթեամբ մասնակցին Լեւոնի, որ զայն արդիւրակել տաւ բերդի մը մէջ. սակայն օր մը իր գիտկը գտնուեցաւ բնրդին պարիսպին ստորոտը, մէջքը կտաւ կապած: Ոմանք ըսին թէ զինք մախաղ եպիսկոպոսները, որ աչք

(2) «Արմանի էի հայապետութեան եւ պատու (Գրիգորի կաթողիկոսի Տղայ կոչեցելոյ եւ Ներսիս Լամբրոնացոյ աշենարանութիւն, թուրք և հաւաք վնասելի, 18.9, էջ 213):

(3) Արեւելեան (բուն Հայաստանի) և Արեւմտեան (Կիլիկիոյ և մերձակայ սահմաններուն) հայ կրօնաւորներուն միջև տարակարծութիւն գոյութիւն ունէր Հռոմի և Բիւզանդիոնի եկեղեցիներուն հետ զաւանական միութիւն հաստատելու խնդրին մասին: Լեւոն, որուն նպատակն էր հայկական թագաւորութիւնը վերահաստատել և իր իշխանութիւնը տարածել մինչև Հայաստան, պէտք ունէր թէ՛ եւրոպական Արեւմտեանի և թէ՛ հայկական Արեւելիքի բարեկամութեան, հոխանաւորութեան և պաշտպանութեան: Երիտասարդ կաթողիկոսը հլու կամակատարը կրնար ըլլալ Լեւոնի, և միանգամայն զահալցում տալ թէ՛ Արեւելեաններուն, որոնց թեկնածուն էր, և թէ՛ Արեւմտեաններուն, որոնց ազգական էր (Օրմանեան, Ազգապատմութ, էջ 1495-1496):

սեն էին անոր աթոռը ժառանգելու, ինչպես Յովհաննէս, որ յետոյ կաթողիկոս եղաւ, Անանիա՝ որ Սեբաստիոյ մէջ հակաթոռ եղաւ սելջուքեան իշխանութեան տակ, և ուրիշ եպիսկոպոսներ, զոյն պարիսպէն քարալէժ ըրած էին (Կիրակոս Գանձակեցի, Երեւան, էջ 148. Վինետիկ, էջ 69-70)⁽⁴⁾։

Սմբատ (13րդ դար) թէև քիչ մը տարբեր բայց աւելի մանրամասնօրէն կը պատմէ այս դէպքերը, միայն Սիսի արքեպիսկոպոս Յովհաննէսը կը յիշէ իրրե Գրիգոր կաթողիկոսին բանտարկութեան և մահուան պատասխանատուան (Վինետիկ, էջ 205. Մոսկուա, էջ 95-96. Փարիզ, էջ 107)։

Լեւոն Գրիգոր Քարալէժին յաջորդանունեց ձերունի Գրիգոր Զ. Ապիրատը ՈնԴ (1195-1196) թուականին⁽⁵⁾։

1197ին, Տարսնի գումարուեցաւ եկեղեցական ժողով մը Հայաստանեայց և Հռոմի եկեղեցիներուն միութեան առաջարկին մասին որոշում տալու համար։ Այս միութեան փոխարէն Լեւոն թագաւոր պիտի հռչակուէր Գերմանիոյ կայսեր և պապին կողմէ։ Միութեան համամիա զանուեցան ներկայ եպիսկոպոսներէն միայն տասներկուքը, որոնցմէ յիշուած են Տարսնի եպիսկոպոս Ներսէս Լամբրոնացին, Անտիօքի եպիսկոպոս Յովսէփը, Սիսի եպիսկոպոս Յովհաննէսը և Սեբաստիոյ եպիսկոպոս Անանէն (Կիրակոս Գանձակեցի, Երեւան, էջ 157-158. Վինետիկ, էջ 76)։ (Տարսնի ժողովին մասին տես Օրմանեան, Ազգապատմութիւն 1535 և չգրք)։

(4) Ըստ Սամուէլ Անեցիի (էջ 143) և Սմբատի (Վինետիկ, էջ 205. Մոսկուա, էջ 95-96. Փարիզ, 106-107) Գրիգոր բանտարկուած է կողիտառի բերքը։ — Դաւիթ Բաղիշեցի հետեւած է Կիրակոս Գանձակեցիի։

(5) Ըստ Ստեփանոս եպիսկոպոսի Տարեգրութեան (Մանր ժամանակագրութիւններ, 1, էջ 36) Գրիգոր Ապիրատ ընտրուած է ՈնԴ թիւին, որ ըստ հեղինակին, կը համապատասխանէ Քրիստոսի 1197 թիւին, մինչ սովորական հաշուով կը համապատասխանէ 1195ի կամ չարժական տոմարով 1194-1195ի։ Հայոց մէջ գործածուած քրիստոնէական թուականը շատ անգամ երկու տարի աւելի է քան արեւմտեան թուականը։

1199 Յաւուար 6ին, Տարսնի Ս. Սափիա եկեղեցիին մէջ աեղի ունեցաւ Լեւոնի օծումը իրրե թագաւոր։ Այս մեծաշուք արարողութեան ներկայ եղան բազմաթիւ եպիսկոպոսներ, վարդապետներ, քահանաներ, զինուորականներ և օտար կրօնական և զինուորական պատւիրակութիւններ։ Ներկայ հայ եպիսկոպոսներէն, որոնց անունները պահած է Սմբատ (Վինետիկ, էջ 208-210. Մոսկուա, էջ 99-100. Փարիզ, էջ 110), Ալիշան (Սիսուան, էջ 470) հրատարակած է 16 եպիսկոպոսի ցանկ մը՝ որոնց մէջ չէ յիշուած Անանիան, որ սակայն միութեան համամիա եպիսկոպոսներէն մէկն էր։ Օրմանեան դիտել կու տայ թէ Հայաստանէն և սելջուքեան պետութեան սահմաններէն ո՛ր մէկ եպիսկոպոսի ներկայութիւնը յիշուած է այս հանդիսաւոր և աննախընթաց արարողութեան մէջ⁽⁶⁾։

Գրիգոր Ապիրատ վախճանեցաւ 1202ին։ Նոյն տարին, Լեւոն եպիսկոպոսական ժողով գումարեց նոր կաթողիկոսի մը ընտրութեան համար։

Գրիգոր Վկայասէրէն (1065-1105) սկսեալ, կաթողիկոսական դա՛նը բարձրացած էին եօթը Պահլաւունիներ, որոնց վերջինն էր Գրիգոր Ապիրատ։ Պահլաւունիները կաթողիկոսական իշխանութիւնը գործնականապէս իրենց գերդաստանին մենաշնորհը ըրած էին և ժառանգական բնոյթ տուած՝ անոր։ Սակայն Գրիգոր Ապիրատի մահէն հետք, Պահլաւունի եպիսկոպոս չէր մնացած։ Համաձայն ժառանգական յաջորդութեան անգիր օրէնքին, զոր ոչ ոք խնդրոյ առարկայ ըրած էր մէկ ու կէս դարէ ի վեր, Սեբաստիոյ Անանիա արքեպիսկոպոսը,

(6) Օրմանեան, Ազգապատմութիւն, էջ 1548։ — Յովհաննէս Սեբաստացի, թագադրութեան նախընթաց դէպքերուն նկարագրութիւնը համառօտելէ հետք Զամէնեանէն (Գ, էջ 164-166), կ'աւելցնէ. եւ ապա ժողովեալ եպիսկոպոսութեան ալլի ողջունեալ զնորապետի քաղաւոր դարձան ուրախութեամբ ի սելիս իւրեանց. եկն եւ աբեպիսկոպոսն Սեբասիոյ Անանիա ի վանս իւր եւ հովուէր զհոսն շնորհեալ ինքեան Աստուծոյ (էջ 28, Դիւան զհոսն շնորհեալ ինքեան Աստուծոյ, էջ 388)։ Այս տեղեկութիւնը յերկրածոյ է։ Անանիա Լեւոնի օծման ներկայ չէր եղած։

Պետրոս Գևորգարձ կաթողիկոսին կամ Մոկացի կաթողիկոսներու ազգականի իր հանգամանքով, իր իրաւունքը կը համարէր բարձրանալ կաթողիկոսական աթոռը: Կար սակայն երկրորդ թեկնածու մըն ալ՝ Սիրի Յովհաննէս արքեպիսկոպոսը, որ Անանիայի հետ զարծակցած էր Դրիգոր Գորազէթին դէմ: Յովհաննէս Լամբրոսացիներու առջեւ խնամաւթիւն ունէր Պահլաւունիներուն հետ, և, հետեւորար, ինքն ալ իր ժառանգական իրաւունքը կը համարէր կաթողիկոսութիւնը (Օրմանեան, Ազգապատում, էջ 1558), բայց մանաւանդ «զի ընտնի եր քաղաւորին Լեւոնի» (Կիրակոս Գանձակեցի, Երեւան, էջ 149. Վեներելի, էջ 70) և «սիրելի պալատական» ներուն (Չամչեան, Գ, էջ 175): Ըստ Կիրակոս Գանձակեցիի (անդ), Յովհաննէս «բռնացաւ եւ կալաւ» կաթողիկոսական աթոռը: Ըստ Չամչեանի (անդ), Լեւոն հրամայեց օծել Յովհաննէսը անհամաձայնութեան վերջ տալու համար (1203):

Անանիայի կուսակիցները դժգոհ մնացին այս ընտրութենէն և սկսան քրքրված ընչիւ թէ ընտրութիւնը եղած էր «քս հանդիս» թագաւորին և ոչ թէ եպիսկոպոսներուն հաւանութեամբ: Անանիա, քաջաւերուած իրեն նպատաւոր այս դժգոհութենէն, հակաթոռ կաթողիկոսութիւն մը հաստատելու ծրագիրը յղացաւ, և համաձայնութեամբ Փոքր Հայքի եպիսկոպոսներուն և վանականներուն, մանաւանդ Սեբաստիոյ և Կեսարիոյ բնակիչներուն, դիմեց Գոնիայի սելջուքեան սուլթան Բուզն ատ-տինի (Բուզն ատ-տին Սուլեյման Բ., 1197-1204 կամ 1205) և «կաշառք»ով (Կիրակոս Գանձակեցի, Երեւան, էջ 149) կամ «քանկազին նուերներ» մատուցանելով (Չամչեան, անդ), յաջողեցաւ իրրեւ «առանձին» կաթողիկոս նստիլ Սեբաստիա 1203 ին⁽⁷⁾: Իր իշխանութիւնը յաջողեցաւ, որովհետեւ Սեբաստիա մեծ յարգ կը վայելէր իրրեւ Արծրունիներու թագաւորանիստ քաղաք և աթոռ Պետրոս Գևորգարձ կաթողիկոսին, որուն գերեզմանն ալ հոն կը գտ-

նուէր: Լեւոն ոչինչ կրցաւ ընել, որովհետեւ կ'ակնածէր Բուզն ատ-տինէն (Չամչեան, անդ):

Յովհաննէս կաթողիկոսին ընտրութենէն քիչ հետք, դժուար ինչ ծագեցաւ Լեւոն թագաւորի և իր միջև, և Լեւոն կաթողիկոս անուանեց Դաւիթ Արքակաղանցին (1203):

Փոքր Հայքի բնակիչները այդ տան աւելի համարձակութիւն ստացան և աւելի հաստատեցին Անանիա կաթողիկոսին իշխանութիւնը, ինչպէս Շիրակի բնակիչները իրենց համար կաթողիկոս ընտրեցին Բարսեւ Անեցին: Այնուհետեւ Անանիա սկսաւ տիրարար շրջիլ իր թեմին մէջ և ընել զանազան կարգադրութիւններ, ընկերակցութեամբ ո'չ սովորութիւն եպիսկոպոսներու: Այցելեց նաեւ Կեսարիա, որուն ժողովուրդը զինք ընդունեցաւ իրրեւ եպիսկոպոսապետ ազգին: Ամիսի մը չափ Կեսարիա բնակութեան միջոցին, տեղի ունեցաւ Թէոդորոս անուն երիտասարդի մը նահատակութիւնը: Անթող մարշին վրայ լոյս իջած ըլլալով, սուլթանը լուր զրկեց Անանիային փութով թողել մարմինը: Նահատակութիւնը տեղի ունեցաւ 18 Մարտ 1204 ի Երեքշարթի օրը (Չամչեան, Գ, էջ 176-178)⁽⁸⁾: Անանիա վախճանեցաւ 1207 ին⁽⁹⁾ և իր մահով վերջացաւ հակաթոռ կաթողիկոսութիւնը (Չամչեան, Գ, էջ 183):

Այսպէս ներկայացուած են Անանիայի հակաթոռ կաթողիկոսութեան հաստատումը և Անանիայի գործունէութիւնն ու վախճանը Չամչեանի Պատմութեան և մա-

(⁷) Չամչեան, Գ, էջ 176-178: Վկայաբանութիւնը պահուած է Վենետիկի ձառնութիւնին մէջ, էջ 94, և հրատարակուած Աւգերեանի Լիտվասար վարք եւ վկայաբանութիւնք արքայի ժե. հատորին մէջ, էջ 181-183, ինչպէս նաեւ Յ. Մանանդեանի և Հ. Աճառեանի-Հայոց նոր վկաներուն թէ՛ գիտական և թէ՛ ժողովրդական հրատարակութեանց մէջ:

Չամչեան վկայաբանութիւնը կը սկսի «եւ մինչդեռ նա (Անանիա) անդ եր ամսօրեայ ժամանակօք բաւերով, որոնք գոյութիւն չունին վկայաբանութեան մէջ: Չամչեան Անանիան պարզապէս հայրապետ կը կոչէ, բայց Յովհաննէս Սեբաստացի նոյն տեղը կը գրէ մեծ հայրապետ: Դիտելի է որ Սեբաստիոյ եպիսկոպոս պատմագիրը Անանիայի հերձուածը չէ դատաւարտած:

(⁹) Չամչեան, Գ, էջ 183:

(⁷) Կիրակոս Գանձակեցիի բաւերով «պարսամբեցաւ» և եղաւ «հակառակարոն»:

սամբ նոյնութեամբ Օրմանեանի Ազգապատկանին մէջ⁽¹⁰⁾։ Յովհաննէս Սերաստացի (էջ 27-29, և Գիւտն Հայոց Պատմութեան, Ժ, էջ 387-390 համառօտեալ) ընդօրինակած է Չամչեանէն, բայց աւելցուցած է հետեւեալ տողերը.

Դարձ արարեալ ի կեսարիայ Անանիա կաթողիկոսն՝ եկն ի Սերաստիա մայրաքաղաքս, և նստաւ ի անդի իւրեւմ ի վանս Ս. Նշանի այլ ամս երես, և հոտեալ նմա հրուէր վերին կաշմանն փախեցաւ առ Բրիտտոս և եղաւ մեծաւ պատուով և փառօք ի չիբմի ի հարաւակողմն մենաստանիս արտաքայ պարտպի հեղեցւայն, հուպ ի յարմն առաջի փակեալ դրանն, և պատարի երթեկեաց զամբարան նորին մինչև ցոյցօր ժամանակի։

Ղեւնդ վ. Փիրզաւէմեան «ցայսօր ժամանակի» բառերուն քով աւելցուցած է ՍԻՁ (656 = 1207) թաւականը, որ չկայ Երեսնադէմի օրինակին մէջ (էջ 30) և չի համապատասխաներ իրականութեան։ 1207ը Անանիայի մահուան թաւականն է ըստ Չամչեանի։

Երեսնադէմի թ. 3363 ձեռագրին մէջ (էջ 228) ընդօրինակուած է Անանիա կաթողիկոսին հետեւեալ տաղանոցիւրը.

Այս գամբարանիս, եղին զմարմին,
Տուն Անանիա Կարոյիկոս ին
Որ օծեալ նստաւ վեհապետ ողբիս
Ի վերան չակ սք մեմասանիս
Սա էր ողբակոսն Պսոսի մեծին
Պեհադարն կոչեալ մեծ հայրապետին
Ժամանակով վախճան մեծ կեկոց նորին
Թալին վեց հարիւր յիսուն և վեցին

Յովհաննէս Սերաստացիի ձեռագիր պատմութեան այն օրինակին մէջ, զոր տեսած է Ղ. վ. Փիրզաւէմեան, հետեւեալ յաւելումովն տեղեկութիւնը դառնուած պէտք է ըլլայ.

Եւ յետ իբր 618 տմաց, յաւարս տեսուչ Յովհաննէս կաթողիկոսի Սերաստացւոյ, չինեցաւ ի վերայ նորա վաչկուչ չիբմի արդեամբ Բիւլէքճեան պարտն Յովհաննէսի. ՌՄՀԴ, 1825 (Իլուսն Հայոց Պատմութեան, Ժ, էջ 390)։

(10) Արշակ Աւայոյանեան (Պատմութիւն Հայ Կեսարիոյ, էջ 138-139), հետեւած է Օրմանեանի և Յովհաննէս Սերաստացիի, որ սակայն Չամչեանէն ընդօրինակած է։

ԻՄԱՍՏԱՆԻՐԱԿԱՆ

ԿՐՕՆՔ ԵՒ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԿՐՕՆՔԻ ԵՒ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

ԸՆԴՀԱՐՈՒՄԸ

ՀԻՄ

Գիտական տեսութիւններ Լեթակայ երգած են ընդհարումներու, ինչպէս կրօնական գրութիւններ զուրկ չեն եղած նոյն այդ կայութենէն։ Հետեւաբար կան ընդհարումներու երեք վիճակներ. — Գիտութիւն և կրօնք, գիտութիւն և գիտութիւն, կրօնք և կրօնք։ Միջափայլը գիտնալու, զայն կառավարելու և յօգուտ իրեն դործածելու միջոցը մարդուն մէջ միշտ գոյութիւն ունեցած է և արտայայտուած՝ դանաղան կերպերով։ Մարդուն և իր միջափայլին յարաբերութիւնը երբ անապահովութեան ու անկայունութեան զգացում յառաջ կը բերէ մարդուն մէջ, ան կը փնտռէ միջոց մը կամ միջոցներ՝ ձերբադատուելու համար անխորժ այդ վիճակէն։ Կեանքին ու տիեզերքին փոփոխութեան Լեթակայ ըլլալը կը կադմէ այս երկուքը վարող անփոփոխ միակ սկզբունքը. սակայն դոյ Եղով կարգը խախտող որեւէ փոփոխութիւն անպնկալ և անբաղձալի անհանդարտութեան զգացումի մը պատ-

Այս յիշատակագրութենէն կը հետեւի թէ Յովհաննէս Սերաստացիի օրով Անանիայի գերեզմանին վրայ տապանաքար չկար, և, հաւանականաբար, ըստ աւանդութեան, գերեզման մը ցոյց կը տրուէր իբրեւ Անանիա կաթողիկոսինը, անոր մահէն շուրջ 600 տարի ետք։

Տապանաքարին վրայ արձանագրուած թաւականը քաղուած է Չամչեանէն։

Տապանաքարը հրատարակած է նաև Գ. Սրաւոնձեանց (Փորոս Ալբար, Ա, էջ 179), ուր 6րդ և 7րդ տողերուն «մեծ» բառին տեղ կայ «սուրբ»։

Փարիզ

ՀԱՅԿ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

(Մանցեալը յաջորդիւ)